

istorija jedne recepcije: kako (ni)su čitali kodera. . .(V)

sava damjanov

U slavu i spomen Đorđa Markovića Kodera (1806—1891)

KODERIUM, zagonetna reč koju bi pesnik Romoranke, taj istinski mag jezika, mogao pretvoriti u bezbroj neponovljivih reči-bića. Ali, u njegovom beskrajnom rečniku ona se javlja samo jednom, u pismu Mariji Milutinović (1858), da bi označila pesnikove jezičko-umetničke projekte, tj. njegov, Koderov Tekstualni Univerzum. Nije li nam tim Imenom on, koji je verovao da Ime zaista predstavlja Suštinu, sugerisao nešto važno, nešto što treba da respektuje svako ko na neki način ulazi u Koderov Univerzum (koji, naravno, mora biti tekstualni, tj. jezički)? Ako jeste, onda ovo mesto može samo tako da se zove: jer, ovde se tekstovi-hodočasnici klanjaju senima tog Univerzuma, u vreme kada se navršava 99 godina od smrti njegovog Tvorca. Da, upravo tako je moralo biti, ovaj prostor morao se otvoriti baš na 99-godišnjicu Koderove smrti (a ne, recimo, na stogodišnjicu — kako to obično biva!), jer samo mistični broj (99) može se posvetiti Onome ko je u svojim pismima pozdravljao demone, dopisujući na kovertama ili belinama magijsko-vradžbinske formule i poruke za htionska bića. Zato, ovaj KODERIUM treba shvatiti i kao svojevrsni spomenik (u znaku 99) Đorđu Markoviću Koderu, jednom od najradikalnijih, najinovativnijih i najoriginalnijih stvaralaca u srpskoj književnosti, koji — zanemaren i potcenjen od te iste književnosti — pravi spomenik, u stvarnosti, još uvek nema. . .

Sava Damjanov

6. KRITIČNI PREGLED ROMORANKE: Neko je, ipak, iskazao vanserijski recepcijski dar. . .

Medutim, najbriljantniji, najlucidniji i najneočekivaniji izraz ove, tanke ali značajne, »pro-koderovske« recepcijske ravni (značajne baš zbog svog prevazilaženja onog prosečnog, vukovsko-romantičarskog horizonta očekivanja), predstavlja već pomenuta nepotpisana brošura **Kritični pregled Romoranke**⁴⁶. Za taj tekst vezano je dosta nepoznanica (od kojih su neke, možda, mogle potencirati Zmajevu neprijatnu polemičarsku ironiju): počevši od nagadanja (pa i špekulacija) oko njegovog istinskog autorstva, preko nepostojanja njegovih osnovnih (najnužnijih) bibliografskih podataka, pa sve do toga da je njegovo prisustvo jedva i registrovano — kako u našoj tadašnjoj književnosti, tako i u našoj literatnoj istoriografiji (te se, shodno tome, o relevantnosti tog teksta za promišljanje Koderovog dela nikada nije ozbiljnije govorilo). Pre nego što predemo na analizu samog **Kritičnog pregleda Romoranke**, pokušaćemo da jasnije osvetlimo neke od ovih nepoznanica.

Podimo prvo od osnovnih bibliografskih podataka o ovoj brošuri, koji na njoj nisu zapisani (niti ih, kao ni samo delo, jasno evidentiraju katalozi i registri naših glavnih biblioteka!). Retki istraživači koji su (više uzgred) pominjali ovaj tekst informišući se o njemu samo posredno (preko Zmajevog polemičkog napisa u »Javoru«, ili čak iz »treće ruke« — tj. preko nekog docnijeg pomena Zmajevog članka), smatrali su **Kritični pregled Romoranke** uobičajenim časopisnim prikazom Koderovog speva (a ne posebnim izdanjem, nešto većih pretenzija), poistovećujući ga katkad upravo sa Zmajevom kritičkom replikom⁴⁶. Ipak, bilo je i u proučavalaca koji su ovu publikaciju barem videli (ako ne i pažljivije iščitali), pa su već oni utvrdili da je reč o posebnom izdanju⁴⁷, što nikako ne predstavlja tek puku bibliografsku nijansu, nego vrlo indikativnu činjenicu. Naime, ako jedina pozitivna recenzija **Romoranke** nije publikovana u periodici (gde su u to vreme — kao i danas — po pravilu izlazili prikazi novih knjiga), već je, po svemu sudeći, o trošku samog autora — objavljena kao zasebna brošura, onda nam to otkriva atmosferu u kojoj za neutralne i (eksplicitno ili implicitno) negativne tekstove o Koderovom jezičko-umetničkom projektu ima mesta u časopisima (čak i najuglednijim), dok za one pozitivne takvog mesta nema (čak ni u manjim periodičnim publikacijama). Ne svedoči li to, u krajnjoj liniji, i o preovlađujućoj recepcijskoj svesti pesnikovih suvremenika, te o stvarnom odnosu takve svesti (tj. tada aktuelnog pretežno vukovsko-normativnog horizonta očekivanja) prema njegovom delu — odnosu koji se nije mogao prikriti konvencionalnim, ugladenim frazama ili iskazivanjem poštovanja za ogromnu erudiciju i lične vrline Đorđa Markovića Kodera?

Drugo važno (no takode elementarno) pitanje u ovom kontekstu, jeste — kada je i gde, zapravo, **Kritični pregled Romoranke** objavljen; sama ta brošura, naime, ove podatke ne otkriva. Ni ovde, svakako, nije reč tek o bibliografsko-akademskoj pedanteriji, već o nečemu mnogo bitnijem — što naročito važi za godinu publikovanja, je ona bliže osvetljava odnos ovog neobičnog modernog, pronicljivog teksta i ostalih suvremenih (javnih) reagovanja na **Romoranku** (koja, kako smo videli, nisu bila ni neobična, ni moderna, nego sasvim tipična, očekivana i prosečna za onovremenu srpsku književnost). Uglavnom se kao godina izdanja **Kritičnog pregleda Romoranke** uzimala 1862. (dakle, godina kada je — u septembru — objavljen i spev kome je sama brošura posvećena)⁴⁸, mada se to ne može baš bezrezervno prihvatiti (za razliku od označavanja Novog Sada kao mesta publikovanja!). Pre svega, na početku **Kritičnog pregleda Romoranke** anonimni autor kaže da je Koderov spev izašao »u Novom Sadu 1862 godine«⁴⁹, čime kao da sugerira izvesnu vremensku distancu (on nije napisao, recimo, »nedavno«, ili ove godine«, što bi se moglo očekivati da je njegov tekst takode nastao 1862.); osim toga, i Zmaj polemiki reaguje na ovaj pohvalni tekst o Koderu 30. januara 1863: sudeći po njegovoj uobičajenoj žurnalističkoj ažurnosti, teško je poverovati da bi on takvu vrstu komentara publikovao više od mesec dana nakon izlaska recenzije sa kojom polemise, a i inače se iz Zmajevog osvrta u »Javoru« stiče utisak da je **Kritični pregled Romoranke** video upravo tih dana, tj. da je njegova reakcija sasvim sveža, gotovo trenutna. Izgleda da je, ipak, bliža istini pretpostavka da se **Kritični pregled Romoranke** pojavio početkom 1863. (kako je mislio i Božidar Kovačević⁵⁰), te da je nepoznati autor želeo, pre svega, ponuditi jedan adekvatniji i svestraniji model čitanja **Romoranke**, nasuprot površnim i nerazumevajućim recepcijskim skicama iz »Danice« i »Javora«: u svakom slučaju, njegova namera nije bila da pruži iscrpno, potpuno tumačenje Koderovog speva (kakvo je očekivao i tražio Zmaj, ne nudeći sam takav pristup). U ovom kontekstu valja shvatiti i aluziju talentovanog kritičara — »koderovca« da »dosad kritični pregled Romoranke, od naši učeni ljudi«⁵¹ niko nije dao, jer doista, onih nekoliko beležaka u periodici ne nalikuje mnogo odgovarajućem književnokritičkom čitanju (kakvo, zapravo, koncipira tek brošura o kojoj je reč); biće da je i Zmaj slično razumeo navedenu aluziju i da ga je to takode podstaklo da onako s visine, ironično, progovori o **Kritičnom pregledu Romoranke** i njegovom autoru. Kao da je smatrao kako značajni Koderovog speva sasvim priliče tri-četiri poludobronamerne (više dobronamerne nego literarno relevantne) beleške i kako su pravi »kritični pregledi« rezervisani za tadfa vodeće srpske pisce — među koje je spadao on sam, ali ne i književno nepriznati i nepoznati ekscentrik Đorđe Marković Koder (za koga, iznenada, nepoznati autor traži istovetan tretman!).

⁴⁶ KRITIČNI PREGLED ROMORANKE, po svemu sudeći, sačuvan je samo u Biblioteci Matice srpske; međutim, i tamo je — u trenutku pisanja ovog teksta (proleće 1990.) — bio teško dostupan, s obzirom da još uvek nije bio kataloški obraden (i signiran) kao posebna jedinica. . .

⁴⁷ Takvu omašku čini, recimo, Koderov poznanik Milan Savić u svojim sećanjima (v. MILAN SAVIĆ, NAŠI STARI, ĐORĐE MARKOVIĆ KODER, »Zastava« LVII, br. 32, 12. februar 1926, str. 3), ali istovetno postupa i istinski koderolog Božo Vukadinović (v. Božo VUKADINOVIĆ, FANTASTIČNE ZBIRKE PESNIČKIH KOVANIČA, INTERPRETACIJE, Beograd 1974, str. 97).

⁴⁸ Naročito važnim smatramo to da je KRITIČNI PREGLED ROMORANKEOV tako registrovan u jednom značajnom bibliografskom pregledu (verovatno jednom koji uopšte konstatuje postojanje te brosure), KATALOGU BIBLIOTEKE MATICE SRPSKE II dr Dimitrija Kirilovića (Novi Sad 1955, str. 103, odrednica 2167). Ostaje, doduše, nejasno zašto dr Kirilović KRITIČNI PREGLED ROMORANKE evidentira i na prethodnoj (102) stranici, u sklopu odrednice

No ko je, zaista, bio taj nepoznati autor, koji nam je ostavio jedan vanserijski suvremeni recepcijski trag Koderovog pesništva? Ovo, nesumnjivo najvažnije, pitanje dobija na važnosti, ali i na zagonetnosti, ako se ima u vidu da sadržaj **Kritičnog pregleda Romoranke** ubedljivo svedoči o duhovnoj izuzetnosti njegovog tvorca, o idejama koje su bile daleko ispred (i iznad) onog vremena, te o izrazitoj poetičkoj srodnosti anonimnog »kritika« i samog pesnika **Romoranke**. Možda su baš pomenuti momenti naveli neke istraživače da — bez ikakvog obrazloženja (!) — autorstvo ove brošure pripišu upravo Đorđu Markoviću Koderu⁵²; međutim, suprotno takvom mišljenju, pesnikovi suvremenici, ukoliko su direktno ili indirektno pominjali tekst o kome govorimo, nisu pominjali i Koderu kao njegovog autora, već su insistirali na autorovoj anonimnosti nazivajući ga samo »kritikom«, »anonimnim kritikom« ili »nepoznatim kritičarem«: shodno tome, oni su i u nekrolozima i posmrtnim sećanjima na Koderu isticali da je **jedina knjiga** koju je ovaj stvaralac objavio — **Romoranke**. Dakle, s jedne strane stoje nedokazane pretpostavke novijih proučavalaca o Koderu kao autoru **Kritičnog pregleda Romoranke**, dok s druge strane, među suvremenicima, ne nailazimo na slično mišljenje čini se gotovo neverovatnim da je upravo suvremenicima moglo ostati nepoznato eventualno pesnikovo autorstvo sporne brošure (Novi Sad je u to vreme bio mali, srpski književni krug u njemu još manji), te da oni ovakvu spoznaju ne bi negde i eksplicirali — posebno ne treba sumnjati da bi to (samo da je mogao) učinio Zmaj u svom polemičkom članku, jer bi tako sjajno objedinio i pojačao svoju dvostruku ironiju (upućenu istovremeno Koderu i anonimnom kritičaru). Kako, ipak, jedinu nespornu činjenicu ovde predstavlja sam tekst **Kritič-**

biti taj dobrohotni »kritik«: možda Jakov Ignjatović, čijim je prethodno navodenim memoarskim razmatranjima »romoranke« **Kritični pregled**... dosta sličan (pre svega u osnovnim idejama, s tim što je brošura iz 1863. izrazitije književnokritički strukturirana); mogla je to takode biti i Marija Milutinović Puntkorka, koja je — videli smo — pratila i dobro poznavala Koderovo stvaralaštvo, a kao »kritik« se već ranije iskazala (i dokazala!) tumačenjem hermetične Sarajlije **Serbianke**; nije nemoguće ni da je autor ovog neobičnog teksta novosadski književnik i profesor Aleksandar Sandić, koji je — iako propagator Vukovih ideja — bio i veliki Koderov poštovalac, o čemu rečito svedoči podatak da mu je na sahrani, aprila 1891. održao nadgrobnu besedu i potom otpočeo rad na studiji o njegovom književnom delu⁵⁵ (na žalost, izgleda da se tom tekstu izgubio svaki trag); najzad, možda se pod plaštom anonimnosti skrivao upravo neko od pesnikovih literarno anonimnih, ali vrlo obrazovanih prijatelja, koji su — prema napred citiranom svedočenju samog tvorca **Romoranke** — ovaj spev razumevali i bez razjasnica...

I pak, bez obzira na to ko je stvarni autor **Kritičnog pregleda Romoranke**, nivo ove brošure daje za pravo da ustvrdimo kako je — uprkos Zmajevoj ironičnoj opasci da »tu kritike nema nekoliko vrsti, a ono su drugo sve citati...«⁵⁶ — upravo tih njenih »nekoliko vrsti« značajnije i relevantnije od svega ostalog što je u XIX veku napisano o najoriginalnijem tadašnjem srpskom pesniku, Đorđu Markoviću Koderu. **Kritični pregled Romoranke** ukazao je na ključne poetičke odrednice Koderovog jezičko-umetničkog stvaralaštva, upravo onako kako ih i moderna kritika registruje (dakako, uz razumljive terminološke razlike), pa u tom pogledu ova brošura predstavlja istinski anticipatorsko delo, čije ideje u onom vremenu nisu mogle biti shvaćene i prihvaćene iz istih razloga kao i pesništvo sa kojim su tako duboko korespondirale: subnina tog pesništva (ali i celokupne potonje srpske poezije) mogla je biti drugačija da je, tada i docnije, bilo više sluha za pomenute ideje. U okviru svojih razmatranja nepoznati »kritik«, naravno, najintenzivniju pažnju poklanja Koderovom jeziku: pre svega, on konstatuje da u leksičkoj ravni **Romoranke** srećemo dve vrste inovacija — »reči novosastavljene« (tj. neologizme, kovanice) i reči »iz razgovora prostog naroda uzete, al u književstvu srpskom do danas nevidene«⁵⁷ (tj. postojeći, no književnom upotrebom neistrošeni, estetski neaktivirani leksički materijal). Zatim, on posebno ističe da su koderovske poetske reči zapravo svojevrsni entiteti i da, kao takve, nemaju (i ne mogu imati) odgovarajuću leksičku alternativu (jer, te reči-bića, govoreći modernim lingvističkim jezikom, istovremeno su i »označitelj« i »označeno«): »Ove su reči za nas nove, i ne daju se s drugim rečima zameniti, kojih nema, niti se mogu bolje načiniti.«⁵⁸ Shodno takvom mišljenju, nepoznati recenzent brilijantno (i vrlo modernom!) određuje suštinu Koderovog jezičko-umetničkog koncepta, u kome reči-bića predstavljaju sam tekstualni predmet a ne tek puko izražajno sredstvo, odnosno stilski ukras, kao kod većine ostalih srpskih romantičara:

»Kod svakidašnji naši stihotvoraca je ptica i travica, pesma i miris, nakit stihova, a ovde nije nakit, nego gol predmet...«⁵⁹ zbog čega »šifra« **Romoranke** zapravo podrazumeva znak jednakosti između njenog celokupnog predmetnog sloja i njenog jezika: »Na prvi pogled, rekao bih da **Romoranke** sadrži samo neke nečuvane i nerazumljive reči, bez razumnog smisla, a to zato što je predmet **Romoranke** dakle i njen jezik, za nas sasvim nov pojav...«⁶⁰ (podvukao S. D.).

Najzad, sumirajući svoju kroki-analizu Koderovog jezika, pisac **Kritičnog pregleda Romoranke** naglašava: »... da pravi poeta bez nji (tj. bez novih reči-bića, prim. S. D.) ne može biti, vidi se iz **Romoranke**...«⁶¹; ovakvi stavovi, verujemo, iritirali su Zmajevu poetsko čulo i on je na njima gradio prethodno pominjanu polemičku konstrukciju — optužbu za neigranje »dokažljivih« srpskih pesnika i narodne poezije, optužbu koja je izmišljena jer naš »kritik« uistinu samo ističe Koderovu suštinu razliku u odnosu na njih.

D rugo važno područje kojim se bavi anonimni autor predstavljaju tematsko-značenjske dimenzije Koderovog speva. Naglašavajući, kao što smo videli, njihov neraskidivu vezu sa samim pesnikovim jezikom, on ukazuje i na njihovu duboku inovativnost (»... predmet Romoranke, dakle i njen jezik, za nas (je) sasvim nov pojam«), a u tom kontekstu posebno apostrofirava fantastičku, misterijsko-mističku bit **Romoranke** (izraženu kroz tajanstvene preobražaje i magijske mehanizme nadstvarnog), kao i njenu specifičnu filozofsko-mitološku potku:

»Ovo možemo kao najdragocenije blago naše pozdraviti, jer predma je ta mitologija kratka, ipak u sebi svu stvarajuću silu i vlast bez predrasudjenja i sujete drevnih mitologija i bez idolstva, u strogoj estetici sadržava, tako da se projestivenost u jestestvenosti praktično i umu čovečijem ponjatno upotrebljene nalazi, pred kojim transcendentnalna filosofija zapadne učenosti stoji kao izgubljenja. Iz ove mitologije se vidi kako s više dolazi »pečat dara Duha svjatago« — karakter. Ovo duboko zaseca u bogoslovsku nauku...«⁶²

Pošto je, očito, dobro osetio jezičko-semantički »puls« **Romoranke**, nepoznati recenzent predložiće i jednu odgovarajuću praksu njenog čitanja, praksu drugačiju od modela racionalno-razumevajuće recepcije (koju su, uglavnom, negovali ostali suvremenici, očekujući i od Koderove tekture da se uk-

2163, pod kojom je zaveden i šaljivi list »Komarac«, tim pre što kompleti ovog lista za 1862. i 1863. godinu ne otkrivaju nikakvu njegovu vezu sa navedenim tekstom o Koderovom jedinom objavljenom spevu...

⁴⁸ Videti, recimo, dr Dimitrija Kirilović, NAV. DELO, str. 103. Međutim, Kirilović, sasvim opravdano, uz navedenu godinu stavlja i znak pitanja, što ostali po pravilu ne čine (kao, na primer, u novije vreme Živojin Bošković, v. Jakov Ignjatović, MEMOARI 2, Novi Sad/Priština 1988, str. 300).

⁴⁹ KRITIČNI PREGLED ROMORANKE, (Novi Sad 1863), str. 1

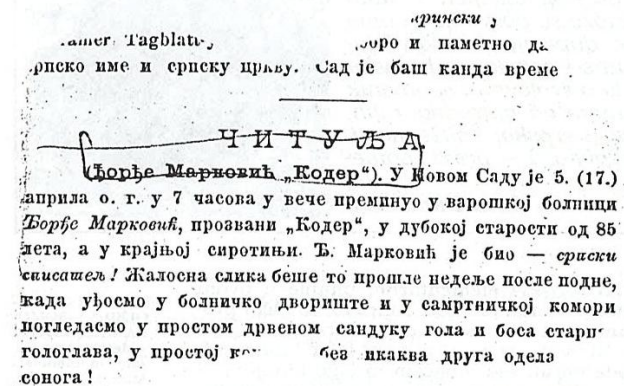
⁵⁰ Božidar Kovačević, NEKOLIKO NOVIH MOMENATA IZ KODEROVOG ŽIVOTA, »Letopis Matice srpske«, knj. 376, sv. 6, decembar 1955, str. 591.

⁵¹ KRITIČNI PREGLED ROMORANKE (Novi Sad 1863), str. 1

⁵² U ovakvom stavu najuzdraniji je, čini se, već pominjani Dimitrije Kirilović, koji ime Đorđa Markovića Koderu kao mogućeg autora ipak stavlja u zagradu (dr Dimitrije Kirilović, ISTO). Božidar Kovačević, međutim, bez trunke sumnje veli da se Koder — nakon usmerenog i časopisnog tumačenja sopstvenog speva u 1862. — najzad dosetio i iznude godine objavio na pola štampana tabaka KRITIČNI PREGLED ROMORANKE, gde je, pod vidom recenzije i kao da dolazi od nekog drugog lica, dosta duhovito hvalio samog sebe (Božidar Kovačević, ISTO); slično Kovačeviću piše i Boža Vukadinović (NAV. DELO, str. 97): »Što se tiče one kritike štampane u »Javoru«, izgleda da je nju pisao sam Koder, videći da niko ne shvata dovoljno razodznalo i dobro ono što je predstavljalo njegov poduhvat; najzad, i Živojin Bošković (v. ISTO) ubraja KRITIČNI PREGLED ROMORANKE u Koderova ostvarenja, kako je to činio i pesnikov biograf Triva Militar u Jednom pripovedačko-esejištkom tekstu (v. Triva Militar, KODER, »Branicevo«, g. VII, sv. 5-6, septembar — decembar 1961, str. 114).

⁵³ KRITIČNI PREGLED ROMORANKE, (Novi Sad 1863), str. 2

⁵⁴ ISTO

To bi...
nog pregleda Romoranke, valjalo bi (i valjalo je) u njemu tražiti pravi odgovor na pitanje da li je, u čitavoj tadašnjoj srpskoj kulturi, samo Koder bio sposoban i spreman da napiše (i objavi) **takav** tekst o pesničkom konceptu Đorđa Markovića Koderu? Moramo odmah naglasiti da jedino što se o autoru **Kritičnog pregleda Romoranke**, na osnovu samog teksta, sa sigurnošću može zaključiti, jeste to da je bio izuzetno obrazovan, modernog, umnogome originalnog estetskog sluha, kao i da je dobro poznao tajne Koderove poetske radionice, čijim se proizvodima istinski divio. O takvom divljenju svakako svedoči i njegova mestimična upotreba kovanica (postupak netipičan za književnokritičku teksturu!), što nikako nije dovoljno za zaključak da je on upravo Đorđe Marković Koder. Uostalom, kovanice su — dakako, ne koderovskim intenzitetom! — u svoje radove unosili i neki drugi srpski književnici tog vremena, a takode valja zapaziti i činjenicu da rečenica kojom se služi nepoznati autor **nimalo** ne nalikuje Koderovoj proznoj sintaksi: ona je isuviše logična, jasna i pregledna, uglavnom racionalno-gramatički koncipirana, sažeta i lišena veće smislaone zamršenosti (pesnik **Romoranke** neguje rečenicu upravo suprotnih osobina, ne samo u umetničko-proznim celinama, nego čak i u privatnoj prepisci!). Najzad, onako laskav, mestimice čak i glorifikatorski ton **Kritičnog pregleda Romoranke** (kao i sam čin **anonimnog** publikovanja teksta u sopstvenu pohvalu), gotovo je nespojiv sa Koderovim izrazito dostojanstvenim držanjem (kako u životu, tako i u literaturi), sa njegovom duhovnom strogošću i dubokim ličnim poštenjem, koje nikada niko nije osporio: prema svemu što danas znamo o pesniku, teško je zamisliti da bi on za sebe lično i svoju poetsku knjigu mogao napisati, a potom i objaviti da **tako »samo najobdareniji, epohu praveći stihotvorci pisati mogu...«** (kako je to zabeleženo u brošuri o kojoj je reč). Ako svemu ovome dodamo još i nevericu da bi jedan tvorac koderovske provenijencije, dakle — pravi virtuozi u igrama tumačenja i auto — »tumačenja« (»Razjasnica«!), iskazivao nedoumice pred izvesnim siježnim i sadržajnim finesama sopstvenog dela (kako to čini anonimni autor već u drugom pasusu **Kritičnog pregleda Romoranke**⁶⁴), onda pretpostavka da je pisac sporne brošure sam Đorđe Marković Koder još više gubi na uverljivosti, dok suprotna pretpostavka — da je **Kritični pregled Romoranke** tekst neke druge, svakako književno nadarene (pa i kompetentne) osobe, uz to verovatno i bliske pesniku — svim ovim argumentima zadobija na težini. Naravno, u nedostatku konkretnih, čvrstih dokaza, možemo još uvek samo nagađati ko bi zaista mogao

lopi u te okvire). Pre svega, ovde je važno zapaziti da naš »kritik« u **Razjasnici** ne traga za bukvalnim (rečničkim) **razjasnjenjima** bezbrojnih tekstualnih nepoznanica već je sagledava kao integralni deo speva gde se, u svojoj punoći, dalje realizuje specifična pesnikova mitologija i filozofija (današnjim teorijskim jezikom to bismo mogli imenovati kao »razjasničko« proširenje semantičkih polja osnovnog teksta). Osim toga, on se zalaže i za prevashodnost kontekstualnog poimanja zamršenih lavirina **Romoranke**, što je naročito značajno kao ideja bliska modernom hermeneutičkom iskustvu:

»... Autor nije novonapravljen reči akcentirao (tj. posebno obeležio ili istakao — prim. S.D.), nego se čitaoc mora da zadržava u čitanju dok razvidi iz smisla kamo spisatelj teži. No kad se čitaoc namuči i nadvlada prepone, onda vidi kakva sila i krasota i u poeziji i u rečima vlada...«⁶³

Ukratko, daroviti »kritik« zalaže se za takvu praksu čitanja koja počiva u samom tekstu i koja suštinski polazi i proizilazi iz njegove unutrašnjosti, iz njegovih najbitnijih kodova (nasuprot obrnutom putu »učitavanja« tj. recepcijskog pristupa tekstu iz jedne spoljašnje uporišne tačke, čijim šiframa tekst treba da bude saobrazan).

Naravno, posle svega što je u **Kritičnom pregledu Romoranke** rečeno, i to u izrazito pohvalnom, katkad i oduševljenom tonu, ekspliciran je i istovrsan generalni vrednosni sud o Koderovom stvaralaštvu, sud koji takode odudara od preovlađujućeg duha i ukusa te epohe, (čiji su tipični reprezentasi sasvim drugačije vrednovali Koderu). Dakle, naš anonimni »kritik« povodom **Romoranke** izriče mišljenje da je pesnik »i srećan i plodan«, u svom jezikotvornosti, što se vidi »iz svakog predmeta misli njegovi«, kao i iz toga što »struji i sladka i silna poezija kroz svu Romoranku«; isto tako, on smatra da čitavu **Romoranku** krase »visprenost poezije, mitologije i skladnost tehnike — tri izrednosti«, da je njena »dikcija presečna, kratka, smislupuna, čila i vrlo nježna«, te da je ona, uopšte, »pisana poezijom kako smo najobdareniji, epohu praveći stihotvorci pisati mogu« i da stoga treba »s radošću (da) izgledamo i na dalje umotvore gosp. Đorda Markovića, na njegovo Devesilje...«⁶⁴.

7. JOŠ JEDAN INTERLUDIJ: GODINE VELIKOG ZABORAVA...

Posle malobrojnih, uglavnom nepodsticajnih, distanciranih, pa i negativnih reakcija na **Romoranku** od strane tadašnjeg srpskog književnog establišmenta (u kome nije moglo biti mesta za **Kritični pregled Romoranke** i njenog autora!), o pesniku se u našoj književnoj javnosti uglavnom, čitalo sve do njegove smrti. Doduše, Đorde Marković Koder i fizički je u to vreme napustio prostor srpske kulture: negde polovinom 1863. on odlazi iz Novog Sada i sledećih dvadeset pet godina provodi u raznim gradovima Evrope, Male Azije i (najverovatnije) Severne Afrike, bez intenzivnijeg kontakta sa našim prostorima. Činjenica da je u ovom periodu njegov književni rad sasvim zaboravljen rečito svedoči kako o suvremenoj recepciji tog rada, tako i u prilog pretpostavci da je pažnju naših onovremenih intelektualnih krugova više plenila pesnikova neobična ličnost nego njegovo (takode istinski neobično!) delo. Stoga se s puno prava može zaključiti da je jedan od najbitnijih razloga pesnikove odlaska iz Novog Sada — i to tek nešto više od pola godine nakon (teško ostvarenog) publikovanja **Romoranke!** bilo upravo nerazumevanje koje je za njegovo delo pokazala srpska kulturna sredina, te da je u stranstvovanju bio voden ne samo svojim radozanalim, litalačkim duhom nego i željom da eventualno pokuša afirmaciju u nekom drugom kulturnom prostoru (željom koja se nazire u osnovi već pominjanog »zagrebačkog slučaja«, i o kojoj takode govori pesnikov brat Joca, u pismu sa kojim ćemo se susresti u ovom odeljku). U svakom slučaju, pošto u navedenom dvadesetpetogodišnjem periodu ne nailazimo na bitnija štampana recepcijska svedočenja o stvaralaštvu Đorda Markovića Koderu, moraćemo se ponovo osloniti na epistolarnu građu, u kojoj i dalje dominira ime Marije Milutinović Puntatorke, osebe što je decenijama, kontinuirano, pokazivala veliko ineresovanje i uvažavanje za Koderov literarni rad.

U hronološkom sledu prvi relevantan dokument iz ovog perioda predstavlja pismo koje je Koder uputio Mariji Milutinović iz Bukurešta »11. novembra/29. X 1864«⁶⁵. To pismo, u kojem Koder inače opisuje svoj susret sa prognanim knezom Aleksandrom Karadorđevićem, sadrži dva momenta značajna za naše istraživanje. Kao prvo, u njemu je zapisano da je jedan od razloga Koderove posete bivšem vladaru Srbije bio i pokušaj obezbeđivanja materijalne podrške za štampanje **Devesilja**. No, razgovor o toj temi sa knezom Aleksandrom nije bio baš najuspešniji:

»Lepo me primi«, svedoči pesnik u pomenutom pismu, »i kad sam mu podneo moje delo **Devesilje**, knjižicu 2° oko 10—12 tabaka, svim Slovenima i idejom i slovarom novu — blagonaklono mi odgovori, bez da je delo video: »To bi najbolje bilo putem prenumeracije«. I ja mu na to blagodariam, čudeći se, sam sebi, gde mi ta laka ideja nije pala na pamet...«

Sudeći po Koderovom (auto)ironičnom komentaru kneževog »blagonaklonog« predloga, i njemu samom bilo je jasno da je **Devesilje**, u ovom slučaju, ostalo bez finansijske podrške stoga što onaj kome se obraćao uopšte nije bio zainteresovan za to delo: horizont očekivanja Aleksandra Karadorđevića oči-

to nije podrazumevao prijemčivost za jezičko-umetničku inovativnost, bez obzira na njene moguće razmere (a ovde su one oortane čitavim slovenskim književno-kulturnim prostorom!), te otuda i ignorisanje argumenta da je ponudena knjiga »*idejom i slovarom nova*«. Takav knežev odnos prema Koderovom stvaralaštvu postaje još jasniji u svetlu jednog drugog mesta iz pisma o kome je reč, mesta koje otkriva kakve je »literarne« činjenice zapravo respektovao nesudeni mecena **Devesilja**. Naim, bez obzira što mu vlastiti »*poso nije išiao za rukom*«, Koder će pokušati da obezbedi sredstva za štampanje knjige svog pokojnog prijatelja Sime Milutinovića Sarajlije:

»*Povede se dalje reč o Srbijanki*«, izveštava pesnik Siminu udovicu i svoju rodaku Puntatorku, »i rekne mi: da ti pišem, 1° da on daje trošak sav za preštampavanje, 2° da daje i Tragediju štampati, i rekne: »Pišite, pišite Gospojo Maci, to je narodna skupna stvar: ja ću dragovoljno platiti...«

Drugim rečima, Milutinovića dela su »*narodna skupna stvar*« (neka vrsta opštenarodnog dobra) svakako zato što se bave nacionalno-istorijskim temama (tj. temama od šireg nacionalnog, a najčešće i užeg, dinastičkog značaja), i kao takva zaslužuju kneževu mecenatstvo, dok Koderova »*idejom i slovarom*« radikalno inovatna dela to ne zaslužuju upravo zato što nisu (i ne mogu u navedenom smislu ni biti!) »*narodna skupna stvar*«: ona se ne bave temama od opštenarodnog značaja, niti ih moguće politički funkcionalizovati. U situaciji koju oživljava ovo Koderovo pismo, knez Aleksandar Karadorđević pokazao se ne samo kao pragmatičan vladar (tačnije — pretendent na srpski tron) i zaštitnik dinastijskih interesa, kojem je na srcu pre svega mogućnost političkog značenja i (moguće) upotrebe književnosti, već i kao tipičan predstavnik tada preovlađujućeg horizonta očekivanja u srpskoj kulturi, horizonta u kojem su nacionalno-istorijske vrednosti i jedan simplifikovan narodnjački princip najvažniji. No, u ovom Koderovom pismu sretamo i jedan zanimljiv autopoetički trag, skriven u samouverenoj izjavi da **Devesilje** svojim jezikom i svojim idejama predstavlja novum »*svim Slovenima*«: ne ukazuje li to, implicite, da je pesnik možda računao na sveslovenski (a ne samo srpski!) literarni prostor kao realan i relevantan za recepciju i afirmaciju njegovih jezičko-umetničkih ostvarenja, nije li, shodno tome, smatrao i da bi njegov »*jezik* — univerzum« mogao imati nekakvu opšteslovensku literarno — upotrebnu vrednost?

Ovakva pretpostavka ne izgleda isuviše smela u svetlu svedočenja koje je o Koderovim još smelijim planovima ostavio njegov brat Joca Marković. Obrajući se 1872. Koderovo dugogodišnjoj korespondentkinji Mariji Milutinović Puntatorki (kojoj je upućeno i poslednje pesnikovo sačuvano pismo, pisano iz Italije 8. marta 1868⁶⁶), Joca Marković je pre svega obavestavao o književnim namerama svoga brata koji se — nakon izučavanja arapskog jezika u Ruščuku — odselio u Carigrad radi daljeg usavršavanja tog znanja. Krajnji cilj ovih Koderovih jezičkih studija bio je, prema rečima Joca Markovića⁶⁷, štampanje **Romoranke** »... *komplet na srbskom i arapskom jeziku*«. Čini se da je u pesniku tokom vremena sve više sazrevala svest o izazovnosti i svrsishodnosti recepcijskog preusmeravanja sopstvenog dela ka jednom drugačijem, znatno i širem kulturnom prostoru, tim pre što njegova matična, srpska književnost nije prihvatila **Romoranku**, niti je pokazala istinsko razumevanje za njegove jezičko-umetničke projekte uopšte. To što se tada, osam godina posle (neuspelog) pokušaja da publikuje **Devesilje** — delo koje je sagledavao u sveslovenskom literarnom kontekstu, Koder okrenuo upravo arapskom jeziku, dakle i arapskom književno-kulturnom prostoru, ne deluje neobično ako se zna da je on odavno pokazivao slična interesovanja⁶⁸, koja su se, nesumnjivo, razvijala u sklopu njegovih intenzivnih istraživanja filozofije, mitologije, i uopšte civilizacijskih paradigmi Istoka — o čemu postoje duboki tragovi u Koderovim spevovima; stoga je sasvim moguće da je pesnik očekivao izvestan recepcijski interes za **Romoranku**, a možda i njen bolji prijem, baš u okviru tih paradigmi... A što se tiče nerazumevanja i neprihvatanja Koderovog jezičko-umetničkog projekta u tadašnjoj srpskoj književnosti, reči Joca Markovića (iz istog pisma) pokazuju da je on — ne baveći se lično literarnim stvaralaštvom — ipak umeo lucidno proceniti tu situaciju: »*Ja bi želio da se njegovo delo još za njegovog života pečata, ali teško*...« kaže ukratko Joca Marković o izdavačkim šansama svog brata, ni ne sluteći da će njegova procepa (koja se, kao što znamo, pokazala potpuno tačnom) važiti i decenijama nakon pesnikove smrti (decenijama u kojima je publikovanje Koderovog dela bilo ne samo teško nego i neostvarljivo). Ipak, u razmišljanju Joca Markovića o Koderovom pesništvu bilo je i optimističkih predviđanja, zasnovanih na verovanju u ingenioznost i originalnost pesnikovog jezičko-umetničkog projekta (verovanju koje su posedovali samo retki suvremenici), te on svojoj i Koderovoj prijateljici Mariji Milutinović šalje i sledeći, gotovo proroki zapis o bratovljevom delu (zapis čiji je izuzetno visok vrednosni sud nalik vrednosnom sudu **Kritičnog pregleda Romoranke**):

»... *Ideje njegovog dela samo hiljadoletiya radaju, iako tako je*...« isto delo niti će njemu, niti onomu koji ga bude sade prodavao, ikakovu novčanu korist doneti. — Posle tri stotine godina, prodaće se njegova jedna knjiga jamačno skuplje no sada 100 — ali

(nastaviće se)

⁶⁵ Triva Militar, DO-RBE MARKOVIĆ KODER (p. o. iz »Dela« br. 8-9/1971), Beograd 1971, str. 1000 i 1004, odnosno ČITULJA Koderu u »Javoru«, g. XVIII, br. 15, 14. april 1891, str. 239; nešto kasnije, iste godine, »Javor« (u br. 34, str. 554) donosi vest i o Sandičevom tekstu: »A. Sandić uzima nalog svoj članak svoj DORDE MARKOVIĆ, KNJIŽEVNIK i t. d. rad budući dopuniti ga, jer je dobio od Mite Jovanovića, poč. senatora varoškog, iz smrti istoga književnika ostale rukopise mu: do 200 tabaka raznih rabota pesničkih, te među njima i komentar ROMORANKE«.

⁶⁶ LISTIĆI, *Književne i veštacke novosti koje nas se bliže tiču*, »Javor«, II, br. 3, 30. januar 1863, str. 47-48.

⁶⁷ KRITIČNI PREGLED ROMORANKE (Novi Sad 1863.), str. 2.

⁶⁸ NAV. DELO, str. 6.

⁶⁹ NAV. DELO, str. 3.

⁷⁰ NAV. DELO, str. 6.

⁷¹ ISTO.

⁷² NAV. DELO, str. 2.

⁷³ NAV. DELO, str. 6.

⁷⁴ NAV. DELO, pas-sim.

⁷⁵ Pismo se čuva u Rukopisnom odeljenju Maticе srpske, pod signaturom 35.985, i još uvek je neobjavljeno.

⁷⁶ Pismo se čuva u Rukopisnom odeljenju Maticе srpske, pod signaturom 21722.

⁷⁷ V. pismo Joca Markovića mariji Milutinović iz Bukurešta, od 6/18. oktobra 1872. Pismo je objavio Staniša Vojnović u »Zborniku Maticе srpske za književnost i jezik«, knj. XXXIII, sv. 2/1985, str. 441-442, a ono se čuva u Rukopisnom odeljenju Maticе srpske pod signaturom 21723.

⁷⁸ Indikativno je, u tom smislu, da Koder još 1861. molio Dragutina Milutinovića (sina Sime Milutinovića Sarajlije), koji tada studira u Berlinu, da mu u tom gradu nabavi i pošalje A GRAMMAR OF THE PERSIAN LANGUAGE, što ovaj i čini videti u vezi sa ovom pismom Dragutina Milutinovića Đordu Markoviću Koderu koje se, još uvek neobjavljeno, nalazi u Rukopisnom odeljenju Maticе srpske pod signaturom 35.982.